

NDỌGHACHI AZỤ ỌMỤMỤ ASỤSỤ IGBO N'ỤLỌAKWỤKWỌ SEKỌNDỊRỊ NDI DỊ NA KANSULỤ ABANKALEKE N'OKPURU ỌCHỊCHỊ STEETI EBONYI

Mpamugo, Emmanuel Emenike¹

Ebonyi State University, Abakaliki, Ebonyi State.

empamugo4@gmail.com

Ogbu, Levi Chibuzo²

Ebonyi State College of Education, Ikwo, Ebonyi State.

ogbulevichibuzo@gmail.com

Ụmị edemede

Asụsụ bụ ụzọ ndị si egosiputa ndụ na nthuruwa ha. Mba ọbụla n'ụwa gaa gburugburu nwere asụsụ ha na-asụ ma bụrụ asụsụ njirimara ha. Asụsụ Igbo bụ otu n'ime asụsụ a na-asụ n'ala Najjiria. Asụsụ Igbo na-anyuzi dika oku, ndi nwe asụsụ a ejighizi ya kporo ihe. O bu onodu di otu a kpalitere mmasi nchocha a nke bu ichoputa ihe ndi na-ebute ndoghachi azu omumu asusu Igbo n'uloakwukwo Sekondiri ndi di na kansulu Abankaleke nke di n'okpuru ochichi steeti Ebonyi. Atutu a gbadoro ukwu wee mee nchocha a bu atutu mmekorita mmadu na ibe ya nke Albert Bandura (1977). Nchocha a bu nke nleghari adim. Usoro nhoputa njirime gbadoro ukwu n'uloakwukwo Sekondiri iri ebe a horo umuakwukwo nari abuo. A gbara ndi njirime ajuju onu nke a guputaara ha site na njumaza, ma site na nke a nweta njatule e jiri mee ntucha. Site n'osisa e nwetara, nchocha a hutara na ihe ndi na-ebute ndoghachi azu a gunyere: iji asusu Bekee akuzi asusu Igbo, ejighi ngwa nkuzi ziri ezi akuzi asusu Igbo, akparamaagwa ndi nne na nna n'ebe asusu Igbo no, enweghi otutu ndi nkuzi a zuru n'ikuzi asusu Igbo, na nleghara anya goomentu. Ndi nchocha gara n'ihu tuputa aro ndi ga-ebelata ndoghachi azu ndi a, nke gunyere: iji asusu Igbo akuzi asusu Igbo, iji ezi ngwa nkuzi akuzi asusu Igbo, ndi nne na nna na umu ha iji asusu Igbo akparita nkata, ikwalite omumu asusu Igbo na koleje ebe a na-azu ndi nkuzi, na kwa goomentu ime ka o buru iwu n'uloakwukwo obula no na Steeti Ebonyi ga na-akuzi asusu Igbo. Ha kwenyere na aro ndi a ha tuputara ga-enye aka kwalite omumu na uto asusu Igbo.

Okpurukpu okwu: Ndoghachi azu, Omumu asusu Igbo, Omume.

Mkpolite

Asusu bu okwu e kwuru n'onu maobu nke e dere ede, nke mmadu na ibe ya ji enwe mmekorita. Onwudiwe (1989) kwadoro nke a dika o kowara na asusu bu uzommadu na ibe ya si enwe mmekorita site n'okwu onu maobu mkpotu mmadu mere nke nwere nghota n'ebe onye a na-agwa no. Mba niile no n'elu uwa gaa gburugburu, nwere asusu ha na-asu ma burukwa asusu njirimara ha. Asusu abughi ebumputa uwa, a namuta asusu amuta site n'olu nne maobu site n'uloakwukwo. Asusu a mutara n'ezinaulo ebe a muru onye ka a na-akpo olu nne, ebe asusu a mutara n'uloakwukwo ka a na-akpo asusu nke abuo. Dika mba si di iche iche ka asusu si dikwa iche iche. Asusu Igbo so n'otu n'ime asusu ndi a na-asu na Najjiria, ndi na-asu ya bu ndi Igbo a na-ahuta na mpaghara owuwaanyanwu Najjiria. Asusu Igbo a so n'otu n'ime ihe omumu a na-akuzi n'uloakwukwo, o kachasi n'uloakwukwo ndi di na mpaghara owuwaanyanwu Najjiria, ebe a maara dika ala Igbo. Otu okpurukpu ihe n'ime ihe ndi mere e ji wube omumu asusu Igbo n'uloakwukwo

maka iwulite na ikwalite asusu Igbo. Mana ndoghachi azu a na-enwezi n'omumu asusu Igbo n'uloakwukwo n'ebute ndoghachiazu na mwulite nakwa na nkwalite asusu Igbo.

Omumu asusu Igbo n'uloakwukwo taa

E nweela oke ndoghachi azu n'omumu asusu Igbo n'uloakwukwo taa, ya ka ndi nchocha a ji nyomie anya ime ichoputa ihe kpatara nke a. Ndumodu nke FRN (2004), kowara na o bu ihe kwesiri ekwesi ma di oke mkpa ka agumakwukwo nwata obula malite n'asusu epum ya maka na o bu asusu ahụ na-eziputa omenala ya. Mana ufodu uloakwukwo n'ala Igbo okacha nke na kansulu Abankaleke, ebe a gbadoro ukwu wee mee nchocha a, anaghi agbaso ndumodu a. Nke wee buru ogbatuhie nye uto asusu Igbo. Ufodu ndi okachamara n'asusu Igbo arutula aka n'akparamaagwa ndi Igbo n'ebe asusu ha di dika ihe na-ebute nke a. Eme (2004), kwuru na ndi Igbo anaghizi asuru umuaka ha Igbo, ufodu na-aga n'ihu ipia umuaka utali ma ha suo Igbo. Ilechukwu na Nweya (2015) n'aka nke ha, kowara na mmasi ndi Igbo nwere n'ebe asusu Bekee di kariya asusu Igbo na-ebute ndoghachi azu omumu asusu Igbo. Ha gara n'ihu ikowa na n'ebe o metutara agumakwukwo, ihe ndi Igbo na-asitori bu na asusu Igbo enweghi okaasusu iji kowaa ufodu ihe ma ha chefuru na onweghikwa asusu a ga-asị na o bu ya zuru oke n'otu. Ufodu ndi nkuzi asusu Igbo n'uloakwukwo anghikwa eme nke oma, ufodu na-agwakwo asusu Bekee na asusu Igbo were akuzi Igbo, ebe ufodu na-eji asusu Bekee akuzi Igbo. Umakwukwo n'aka nke na-ekwu na onweghi ihe ha ji asusu Igbo eme, na onweghi ebe ha ji asusu Igbo eje, ya bu na o kara ha mma itinye uche n'asusu mba ndi ozọ ya ihe omumu sayensi na tekizu kariya itufu oge ha n'omumu asusu Igbo. Ndi a bu akparamaagwa na echiche n'adighi mma ga-eme ka asusu Igbo ghara ikwuru otu o kwesiri.

Ntuleghari Atutu

Atutu ndi nchocha gbadoro ukwu mee nchocha a bu atutu omumu mmekorita mmadu na ibe ya nke Albert Bandura tuputara n'afọ 1977. Atutu a bu atutu usoro mmuta na omume nke na-esite na mmekorita mmadu na ibe ya, nke na-akowa na mmadu nwere ike imuta omume ohu site na nlere na inomi ndi ozọ. O na-akowakwa na mmuta bu usoro mmata nke na-esite na mmekorita mmadu na ibe ya nke na-aputa ihe site na nlere, okwa maobu nkuzi e nyere mmadu nakwa ihe ndi di na gburugburu mmadu. Udi mmuta a nwere ike ikwalite maobu gbanwe nghota maobu nhuru uwa mmadu na otu o si akwagide amamihe ya. Site na nkowa atutu a, ihe di mkpa na mmuta bu omume. Ya nke ndi nchocha ji kee aji n'ume inyocha ihe ndi na-ebute ndoghachi azu omumu asusu Igbo n'uloakwukwo Sekondiri site n'itule omume ndi nkuzi, umakwukwo nakwa ihe ndi ozọ na-atunye na ndoghachi azu a.

Ntuleghari nchoha ndi ozọ metutara isiokwu

Ufodu ndi okachamara enyochaala ufodu isiokwu metutara isiokwu a ndi nchocha a lenyere anya na ya, ma rutukwa aka n'ihe ndi ndi na-ebute ndoghachi azu omumu asusu Igbo. Nwoke (2019), choputara na asusu Igbo anokwataghi, na onodu ya adighi mma. O gara n'ihu ikowa na ihe kpatara nke a bu na otutu bu imuta asusu Igbo dika olu obodo ha ka ha na-eme mana ha anaghi enwe ohere isu ya maobu jiri ya nwee mkparitauka n'uloakwukwo n'ihim gbochibido a na-enye ha, nke mere na asusu Igbo anaghi aru oru otu o kwesiri dika n'iji ya kwalite omenala, iji ya eme nchoha na iji ya akuzi ma na-amuta ihe. Emeka-Nwobia (2020), choputara na anaghizi akuziri umuka asusu Igbo otu o kwesiri, okachasi n'obodo ndi mepere emepe. O kowara na akparamaagwa ndi nne na nna n'ebe asusu Igbo no nakwa oke inwe mmasi n'omenala, ahumara, aha na asusu ndi mba ofesi nke umuaka na-etolite etolite nwere, bu ya na kpatara nke a. Site na

nkowa ndi okachamara a, o doro anya n'omume ndi Igbo na-emeso asusu Igbo na-ebute ndoghachi azu omumu asusu Igbo.

Usoro nchocha na ntule njatule

Nchocha a gbasoro usoro nleghari adim nke nkowasi, nke ebumnuche ya bu ichoputa ihe ndi na-ebute ndoghachi azu n'omumu asusu Igbo n'uloakwukwo sekondiri ndi di na kansulu Abankaleke nke di n'okpuru ochichi steeti Ebonyi. Ndi nchocha horo umuakwukwo nari abuo site n'uloakwukwo iri. Ngwaoru nchocha a bu ajuju onu a gbara umuakwukwo ndi a horo na mfesa na mfesa. Ndi nchocha ji igwe ndorokwu dota osisa ajuju onu ha gbara ndi njirime nke sitere na njumazaa. Site n'osisa ha nyere, ndi nchocha nwetara njatule ha jiri mee ntule. Njatule a dotara site n'osisa ndi njirimee ka a tuchara na pasenti na pasenti site n'igbado ukwu na ntụ nnyocha anọ.

Nchoputa

Site na ajuju onu ndi nchocha gbara umuakwukwo, ha choputara okpurukpu ihe ndi na-ebute ndoghachi azu omumu asusu Igbo na kansulu Abankaleke. Ihe ndi ha choputara ka ha tulere n'okpuru.

Ajuju nchocha nke mbu

A na-agwako asusu Bekee na asusu Igbo were na-akuziri gi asusu Igbo?

Tebulu nke 1: Onye nkuzi m na-agwako asusu Bekee na asusu Igbo wee na-akuziri m asusu Igbo

Nho	Osisa	Pasenti
Ekwenyesiri m ike	158	79%
Ekwenyere m	23	11,5%
Ekwenyeghi m	12	6%
Ekwenyeghi m chaa chaa	7	3.5%
Nchiko	200	100%

Tebulu 1 di n'elu, na-egosi na pasenti umuakwukwo iri asaa na itoolu kwenyesiri ike na ndi nkuzi na-akuziri ha asusu Igbo na-eji ngwako asusu Bekee na asusu Igbo akuziri ha asusu Igbo, pasenti iri na otu na mpekele uma ise kwenyere ekwenye, pasenti isii ekwenyeghi, ebe pasenti ato na mpekele uma ise ekwenyeghi chaa chaa na nke a. Site na ntucha, o gosiputara n'ezikwu na e nwere oghom ngwako asusu Bekee na asusu Igbo na nkuzi asusu Igbo n'uloakwukwo Sekondiri ndi di na Kansulu Abankaleke.

Ajuju nchocha nke abuo

A na-eji ngwa nkuzi ziri ezi akuziri gi asusu Igbo n'uloakwukwo?

Tebulu nke 2: Ejighi ngwa nkuzi ziri ezi akuzi asusu Igbo

Nho	Osisa	Pasenti
Ekwenyesiri m ike	110	55%
Ekwenyere m	54	27%
Ekwenyeghi m	16	8%
Ekwenyeghi m chaa chaa	20	10%
Nchiko	200	100%

Tebulu 2 dī n'elu, na-egosi na pasenti ụmụakwụkwọ iri ise na ise kwenyesiri ike na ndi nkuzi na-akuziri ha asusu Igbo anaghi eji ngwa nkuzi ziri ezi akuziri ha asusu Igbo, pasenti iri abuo na asaa kwenyere ekwenye, pasenti asato ekwenyeghi, ebe pasenti iri ekwenyeghi chaa chaa na nke a. Site na ntucha, o gosiputara na ejighi ngwa nkuzi ziri ezi akuzi asusu Igbo bu nnukwu ihe cheere omumu asusu Igbo aka mgba n'uloakwukwo Sekondiri ndi di na Kansulu Abankaleke.

Ajuju nchocha nke ato

Ndi nne na nna n'oge ugbua ha na-akwado omumu asusu Igbo?

Tebulu nke 3: Ndi nne na nna anaghi akwado umu ha imu na isu asusu Igbo

Nho	Qsisa	Pasenti
Ekwenyesiri m ike	129	64.5%
Ekwenyere m	66	33%
Ekwenyeghi m	5	2.5%
Ekwenyeghi m chaa chaa	0	0%
Nchiko	200	100%

Tebulu 3 dī n'elu, na-egosi na pasenti ụmụakwụkwọ iri isii na anọ na mpekele ụma ise kwenyesiri ike na ndi nne na nna anaghi akwado omumu asusu Igbo, pasenti iri ato na ato kwenyere ekwenye, pasenti abuo na mpekele ụma ise ekwenyeghi, ebe e nwere efu pasenti na ndi n'ekwenyeghi chaa chaa. N'ime umuakwukwo ndi kwenyesiri ike na ndi kwenyere na akparamaagwa ndi nne na nna n'ebe asusu Igbo na-ebute ndoghachiazu n'omumu asusu, ufodu bu ndi nne na nna ha anaghi asuru ha asusu Igbo ma machibodo ha isu asusu Igbo n'ulo ebe ufodu ndi ozo ka nne na nna duru odu ka ha ghara itinye uche n'omumu asusu Igbo maka na ha agaghi elele ya n'ule ngwucha ogo sekondiri. Site na ntucha, o gosiputara na akparamaagwa ndi nne na nna n'ebe asusu Igbo no n'ebute ndoghachiazu n'omumu nakwa n'osusu asusu Igbo ma n'uloakwukwo ma n'ezinaulo.

Ajuju nchocha nke anọ

E nwere ozuzu oke na ndi nkuzi asusu Igbo a zuru nke oma maka ikuzi asusu Igbo n'uloakwukwo gi?

Tebulu nke 4: Enweghi otutu ndi nkuzi a zuru n'ikuzi asusu Igbo

Nho	Qsisa	Pasenti
Ekwenyesiri m ike	93	46.5%
Ekwenyere m	62	31%
Ekwenyeghi m	29	14.5%
Ekwenyeghi m chaa chaa	16	8%
Nchiko	200	100%

Tebulu 4, na-egosi na pasenti ụmụakwụkwọ iri anọ na isii na mpekele ụma ise kwenyesiri ike na enweghi n'ozuzu oke ndi nkuzi a zuru nke oma n'ikuzi asusu Igbo n'uloakwukwo ha, pasenti iri ato na otu kwenyere ekwenye, pasenti iri na anọ na mpekele ụma ise ekwenyeghi, ebe pasenti asato ekwenyeghi chaa chaa. Site na ntucha, o gosiputara na enweghi otutu ndi nkuzi a zuru nke oma maka ikuzi asusu Igbo n'uloakwukwo sekondiri ndi di na kansulu Abankaleke nke na-adola omumu asusu Igbo azu.

Ajuju nchocha nke ise

E nwere nkwardo maobu enyemaka site n'aka goomentị maka omumu na nkwalite asusu Igbo n'uloakwukwo gi?

Tebulu nke 5: Ndi goomentị na-eleghara omumu asusu Igbo anya

Nho	Osisa	Pasenti
Ekwenyesiri m ike	177	88.5%
Ekwenyere m	18	9%
Ekwenyeghi m	3	1.5%
Ekwenyeghi m chaa chaa	2	1%
Nchiko	200	100%

Tebulu 5, na-egosi na pasenti umuakwukwo iri asato na asato na mpekele uma ise kwenyesiri ike na ndi goomentị na-eleghara omumu asusu Igbo anya, pasenti itoolu kwenyere ekwenye, otu pasenti na mpekele uma ise ekwenyeghi, ebe otu pasenti ekwenyeghi chaa chaa. Site na ntucha, o gosiputara na e nwere nleghara anya goomentị n'ihe gbasara omumu na nkwalite asusu Igbo n'uloakwukwo sekondiri ndi di na kansulu Abankaleke, nke mere na asusu Igbo abughizi ihe omumu di mkpa n'uloakwukwo dika o dibu na mbu, nke na-ebute enweghi mmasi n'omumu asusu Igbo.

Mputara ihe a choputara na Nchikota

Dika otu Bandura (1977) siri kowaa, omume na-emetuta mmuta ebe o di ukwu. Site n'osisa ndi nchocha nwetara ma site kwa na ntule ha mere, o doro anya na omume umuakwukwo, ndi nkuzi, ndi nne na nna, goomentị na gburugburu ebe obibi, bu isi sekpu nti na ndoghachi azu omumu asusu Igbo n'uloakwukwo sekondiri ndi di na kansulu Abankaleke di n'okpuru ochichi steeti Ebonyi. Ndi nkuzi asusu Igbo anaghi etinye uchu n'iji naani asusu Igbo kuzie asusu Igbo, umuakwukwo, ndi nne na nna ha na gburugburu ebe obibi ha, enweghi mmasi n'omumu asusu Igbo, dika ha na-ekwu n'okwu na *onweghi ebe e ji Igbo eje, o soghi na ihe a na-eme!*. Ndi goomentị anaghikwa enye nkwardo otu o kwesiri. Omumu asusu Igbo ka e meziri ka o buru onye choo, o muo, akpoghizi ya mkpa. Ufodu koleji ebe a na-azuputa ndi nkuzi anaghizi enweta ezi nkwardo site n'aka goomentị nke mere na ha anaghizi enwe ike izuputa ndi nkuzi nke oma. Ya bu na o di mkpa ilebara omume ndi a anya, ka e wee nwee ike izoputa asusu Igbo n'aka onwu.

Mmechi

Ndoghachi azu omumu asusu Igbo bu ihe a na-ekwesighi ileghara anya, o bu ihe Igbo bu Igbo ga-enomi ma lemie anya n'ime ya ihu na o kwusiri maka na a haa ya otu o di ugbua, mgbe na-adighi anya, omumu asusu Igbo ga-ala ka *nai*. Asusu ndi ka e ji mara ha ma burukwa omenala mbu nke ndi obula, ya ka ha ji adi ire ma na-akpa ike. O buru na a kwado ma jidesie omumu asusu Igbo aka ike, mmepe, mbawanye akunauba na oganiihu nke ndi Igbo, ga-abu ihe ga-adi mfe inweta maka na mgbe e ji asusu onye akuziri ya ihe ndi o na-amaghi nakwa ihe ndi a na-atu anya n'aka ya, mmuta ga na-aga werewere, ntinye n'oru ihe ndi a mutara ga-adikwa mfe.

Aro

Ndi nchocha kwenyere ma tuta aro ndi ga-enye aka belata ndoghachi azu omumu asusu Igbo. Nke mbu bu na ndi nkuzi asusu Igbo ga na-eji naani asusu Igbo akuzi asusu Igbo. Onweghi mkpuruokwu na-enweghi

ihe a na-akpọ ya n'Igbo. Ya bụ na ndị nkuzi asụsụ Igbo ga-agba mbọ hụ na nwetara ọkaasụsụ nke ga-enyere ha aka n'ịmata ihe a na-akpọ mkpuruokwu ndị ha na-amaghị. Nke abụọ bụ na ndị nne na nna ga-ahụ na ha na ụmụ ha ga na-eji asụsụ Igbo akparịta nkata, ha ga-agbakwa mbọ kwụsị igbochi ụmụ ha ịsụ asụsụ Igbo n'ụlọ ya na ime asụsụ Igbo dika ihe omumụ di mkpa n'uloakwukwo. Nke atọ bụ goomentị nakwa ndi onu na-eru n'okwu ga-etinye anya n'ikwalite ma kwado omumụ asụsụ Igbo na koleje ebe a na-azuputa ndi nkuzi. Nke anọ bụ goomentị ime ka o buru iwu n'uloakwukwo obula no na Steeti Ebonyi ga na-akuzi asụsụ Igbo, umuakwukwo niile no na Steeti Ebonyi ga na-emekwa asụsụ Igbo bido n'ogo otaakara ruo na sekondiri.

Nrụaka

Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Eme, C. A. (2004). Improving Igbo language use at homes and communities. *Unizik Journal of Arts and Humanities*. 5(1), 302-313.

Emeka-Nwobia, N. U. (2020). Language endangerment in Nigeria: The resilience of Igbo Language. Na: Brunn, S., Kehrein, R. (eds) *Handbook of changing World Language map*. Springer, Cham, https://doi.org/10.1007/978-3-030-02438-3_33

Federal Republic of Nigeria (2004). *National Policy on Education*. Abuja: NERDC Press.

Ilechukwu, D. I. & Nweya, G. O. (2015). *Mmasi ndi Igbo nwere n'ebe asusu bekee di kari asusu Igbo: Mkpata, oghom na aro*. N'ime Okorji, R., et al, (eds) *Contemporary issues in linguistics and language studies*. Enugu: Rossen Publications Ltd.

Nwaoke, E. E. (2019). Rescuing Igbo language from endangerment: The role of Library and Information Technologies. *Scientific Research Journal*. 7(4), 124-133.

Onwudiwe, S.M. (1989). *Local language method*. Onitsha: Kawuriz & Manilas.